

Рецензії

“ІНАКШЕ...”, АБО ПРО “ЕНЦИКЛОПЕДІЮ ПОСТМОДЕРНІЗМУ”

Енциклопедія постмодернізму / За ред. Чарльза П.Енквіста, Віктора Е.Тейлора. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с. / Пер. з англ. В.Шовкуна, наук. ред. О.Шевченко.

Розмову про видання “Енциклопедія постмодернізму” доречно буде почати легким перифразом слів Павла Тичини. Отож скажемо: “І слово мовлено *інакше*, і суть в нім *інша* озветься...”.

Взагалі слівце-поняття “інакший” (“інший”) годилося б винести в ряд заголовних, так би мовити, гасельних слів, адже під знаком “інакшості” прописано чи не більшість термінів та імен, що становлять тезаурус енциклопедії, принаймні його невластні назви. І це зрозуміло: енциклопедія відображає живу гру понять наукової термінології, якими ознаменовано процеси, що їх освятив ще Ф. де Соссюр наприкінці попереднього століття, назвавши їх семіотичними. Байдуже, що сам учений не виносив на авансцену поняття “гра”, проте вже 1838 року цей образ нефундаментального процесу творення значень, разом із книжкою Йогана Гейзінгі “*Ното Ludens*”, увійшов до активного словника культури постмодернізму — ще до її самоусвідомлення.

Вступ, яким відкривається книжка, повідомляє, що в ній подано “вичерпний і авторитетний огляд академічних дисциплін, критичних термінів і центральних постатей, які мають стосунок до широкого поля постмодерністських студій” (с.11). Наголошується також, що сам термін *постмодернізм* сформувався як значуща культурна, політична й інтелектуальна сила нашої епохи, визначення якої коливається “від еkleктизму та монтажу до неоскептицизму й антираціоналізму” (с.11). Зміст його розкривається тільки внаслідок освоєння всієї багатоаспектності різних граней суцього чи гаданого, так чи інакше пояснюється в різних статтях “Енциклопедії”.

Прикметно, що за терміном, який тільки усталюється в інтелектуальному фонді сучасності, посідаючи свою зону впливу в духовному житті, визнається певна суперечливість. Тож рецензоване видання бере участь у “безперервній, нерозв’язній дискусії щодо точного значення” як власне терміна, так і його розмаїтих застосувань у цій галузі, які справді виявилися і “цікавими”, й “динамічними” (с.12).

З погляду праксеології цього досить, щоб розглянути “Енциклопедію” структурно.

Насамперед слід звернути увагу на певну предметну двоскладовість цього “моноліту”, а саме наявність, поряд із персонологією та генезою її термінів, ще й теоретико-логічної складової.

Зважаючи на те, що у виданні міститься “Список авторів” та “Алфавітний покажчик”, можемо зосередитися на культурологічній проблематиці, зазначивши певну (і, здається, історично та геополітично пояснювану) довільність нашого рецензійного погляду.

Передовсім — про деякі персоналії, скажімо, про три **Б**: французького теоретика літератури і критика-культуролога Ролана Барта (1915-1980), російського філософа мови й теоретика літератури Михайла Бахтіна (1895-1975) та Гарольда Блума — американського (США) літературного критика й теоретика 1930 р.н.

Тексти Р.Барта стали засобом зв’язку між “історією, текстуальністю і втіхою” — основними зацікавленнями французького культуролога, починаючи з праці “Нульовий градус письма” (1953), де, поряд із есе “Мішле”, “Про Расіна”, про Брехта та

Слово і Час. 2005. №4

Роб-Гріє, висловлено погляд на “форму, що розглядається, як людська інтенція (намір)”. Застосовуючи в подальшому, скажімо, в “Елементах етіології” (1964), “Системі моди” (1957) та “Міфологіях” (1957) методологічні стратегії *структуралізму*, Барт розглядає міф як історію, перетворену на природу — спосіб структурування та продукування культурних “кодів”, що ідеологічно підтримують панування буржуазної культури, поряд із світом моди, видовищем спортивної боротьби або обличчям Грети Гарбо. “Підходячи до вивчення культури засобами структуралізму, Барт створив соціальну семіотику, чутливу до маніпуляцій влади, а також культурну критику” (с.34).

В англomовному збірнику “Image. Music. Text” (“Образ. Музика. Текст”) (1977) дослідник говорить про “смерть автора” й повторну концептуалізацію “тексту” (у протиставленні до “книжки” або до “твору”) в термінах Деріда, описує “Інциденти” (1987), аномальність впливу текстуальності.

Праці М.Бахтіна за сталінського режиму майже не були належно оцінені, а з часом виявили свою багатозначність: “діалогізм” — “поліфонія” у “Проблемах творчості Достоевського” (1929), потім як “гłosія” й “гетероглосія” — в есе “З передісторії романного слова”, і як власне “діалогізм” у творі “Слово в романі”. Концепцію “незавершеного” М.Бахтін доопрацював *ad infinitum* (до нескінченності), внаслідок чого її можна розглядати як випередження певних критичних версій читацької реакції. У дослідженні “Творчість Рабле і народна культура середньовіччя і Ренесансу” вчений послуговується поняттям *карнавальне* в політично визвольному сенсі. Праці М.Бахтіна зібрані також у книжці “Діалогічна уява” та “Слово в романі”, де стверджується, що героям лірики та драми нібито бракує діалогізму, притаманного романові, що опротестовувалося прихильниками бахтінського “діалогізму”.

Американський літературний критик і теоретик Г.Блум у своїй першій книжці “Західний канон: книжки та школа протягом віків” (Йель, 1934) “низько поціновує всяку концепцію модернізму, пропаговану “новими критиками” як об’єктивну й раціональну втечу від суб’єктивності, та спонтанні пориви, що характеризували романтичну літературу” (с.48).

Книжка Г.Блума “Збентеженість впливом” “розвиває твердження Шеллі, що всі поети роблять свій внесок до однієї “Великої поеми”, яка безперервно продовжується, та зауваження Боргеса, за яким письменники самі створюють своїх попередників” (с.48).

Автор статті про творчість Блума Дж.Стівенсон зазначає, що книжки “тетралогії про впливи” — “Мапа хибного прочитання”, “Кабала і критика” та “Поезія і гноблення” — використані, щоб, погоджуючись із твердженнями прихильників реконструкції про фрагментарну й неповну природу текстів, водночас відмовитись обмінювати поетичний голос або дух на сам текст, бо, на думку Блума, психоаналіз залишається привілейованим способом критичного пошуку. “Зв’язки Блума з постмодернізмом досить болісні й хворобливі”, — зазначає Дж.Стівенсон. І прогнозує, що “в критичному контексті Блума криза, яка сталася наприкінці 1990-х років, мусить або породити достатню кількість яскравих і різно оригінальних текстів, або звістувати остаточний триумф традиції над оригінальністю” (с.49).

Мовленнєвий, лінгвостилістичний, семіо-структуральний та інші аспекти нової синтетичної науки про долю образу в умовах постструктурального буття, про її поетику та семіотику, про форми присутності й ескапізму в дійсності й белетристиці розглянуто в “Енциклопедії постмодернізму” у статтях іншого типу: починаючи зі статті “агентство” — “стан або здатність визначити себе та свої дії в індивідуальному або колективному (чи в інший спосіб суспільному) розумінні” (с.14), та “аколутетичне обґрунтування” — “термін, створений філософом і теологом Робертом Шарлеманом для опису відношення “я” — “інший”, в якому внутрішнє суб’єктивне “я” відповідає закличковій до наслідування, що виходить із його власної суб’єктивності, яка знаходить свій вияв у іншій особі” (с. 17). У експлікаціях термінів звичайно роз’яснюється і їхнє застосування. Напр., терміном “агентство” послуговуються, щоб “описувати стан присутності, діяльності або самоздійснення, у реалізації політичної, ідеологічної, філософської особистості або спільноти, всупереч будь-якій системі, що перешкоджає цій спроможності або запобігає її реалізації в якийсь інший спосіб” (с.14).

У цій частині, як, власне, й у попередній, виявлено присутність “іншого”, яка так чи так означається в експлікаціях. Скажімо, Браєн Вох, говорячи про термін “агентство”, зазначає: “Поняття агентство ставить питання про свободу та спроможність діяти або добровільно і цілеспрямовано обирати” (с.14). Із такою інтенцією Луї Альтюсер запровадив у науковий вжиток поняття “запиту”, припускаючи, що всі індивіди — суб’єкти ідеологічного впливу, а тому мають обмежену волю або контроль поза пнівними дискурсивними системами. При розкритті дефініції (основного змісту) терміна в його експлікації відображається персональний компонент, “слід” особистості в первісному його функціонуванні. Скажімо, в терміні “агентство” — “слід” Альтюсера. Такі “сліди” відсилають читача до відповідної позиції персонального характеру, де й розкрита “Альтюсєрова теорія ідеології”, згідно з якою пропонується ідеологію розуміти як “репрезентацію уявного взаємозв’язку індивідів із реальними умовами їхнього існування” (с.21).

Орієнтуватися в “Енциклопедії постмодернізму” допомагає алфавітний покажчик, де вказані статті й сторінки експлікації основних понять. Наявність його особливо важлива з огляду на те, що деякі статті мають ускладнений характер. Приміром, стаття “риторика” складається з підрозділів “Антимодернізм у теорії риторики” та “Риторика і постмодернізм” із додатком посилань “Див. також: “Смерть Бога; Кінець історії; Метафора; Філософія”, який має міждисциплінарний характер. Аналогічно сконструйовані й інші статті, в яких міждисциплінарний зміст розкривається в наступних абзацах.

Скажімо, стаття “симптом”, складається з абзаців, кожний з яких із необхідністю експлікує іншу дисциплінарну галузь.

Термін “симптом” застосовується у психоаналізі для позначення “психосоматичного виразу глибинного психічного конфлікту. Симптом звичайно виражається в неврозах як фізична хвороба (розпухле горло, втрата чутливості якогось органу тіла, біль), для якої лікарі не можуть знайти медичної причини”. Психоаналіз, “лікування розмовою” дає змогу тому, хто аналізує, перекласти симптом на свідому думку й завдяки цьому усунути його. Отже, “симптом — це зашифроване послання

від неусвідомленого. Постмодерністська теорія читає історію та культуру як симптом і показує, що істина симптому — це просто придушене, а отже, й травматичне бажання, яке витворює її, але й та її радість, яку ми від неї отримуємо. Ми захищаємо свій симптом, ми його не відпускаємо від себе, адже він є головною загадкою нашої особистості. Саме цим пояснюється відмова анорексика (хворого на відсутність апетиту) їсти, нездатність алкоголіка або наркомана змінити спосіб життя, а також одержимість проблемами здоров’я та фізичних вправ або консюмеризм, — якщо наводити лише кілька прикладів” (с.382).

Далі Беатрис Скордилі зазначає, що Жак Лакан, вводячи структуралістську лінгвістику та антропологію у психоаналіз Фройда, проводить думку, що “несвідоме струйроване як мова”, а “симптом — це метафора”. Покликаючись на словенського соціолога Славою Жижека, авторка закінчує статтю думкою, що в контексті його теорії втіха — це симптом західних демократій (с.383).

У статті про симулякр Ден Сміт пише, що “симулякр — це образ, подібність або відтворення”, і роз’яснює: “У сучасній англійській мові термін *simulacrum* означає “образ”, “подібність”, “туманне уявлення”, “схожість”, “вдавання”, “симуляція” (с.384). Далі викладені три різні теорії симулякра, перша з яких належить П’єру Косовському, який “запозичив цю латинську термінологію для власної теорії мистецтва та філософії, замінивши мову божественної сили мовою внутрішніх “імпульсів” людського тіла з усіма флуктуаціями їхньої інтенсивності... *Симулякр*, у свою чергу, — це свідоме відтворення фантазму (наприклад, у літературній, живописній або пластичній формі), яке “симулює” це невидиме хвилювання душі. Але симулякр (наприклад, твір мистецтва або філософський концепт) має дещо ускладнений статус, оскільки він може зробити актуальним фантазм лише через дії, які змінюють фантазм, з необхідністю перекручуючи та фальсифікуючи сингулярність душі тим, що репрезентують її і роблять комунікабельною” (с. 384).

У текстах Жилі Дельоза, на противагу християнській думці, симулякр розглядався по-платонівськи, як різновид “іконології”, але й від цього Дельоз, зрештою, відмовився. Наприкінці статті Ден Сміт звертає

нашу увагу на соціальну теорію розмноження симулякрів Жана Бодріяра, в якій симулякр визначається як копія або відтворення реального, зокрема (і насамперед) через кібернетичні моделі, що вже не становлять собою “власне чистого симулякру”. Ж.Бодріяр окреслив три “порядки” симулякрів у сучасності: 1) симулякри “першого порядку”, які ще вказують на оригінал, такі як барокова *підробка*; 2) симулякри “другого порядку”, відтворені механізованими процесами промислової революції (*серії* точних копій); 3) симулякри “третього порядку” постмодерністського періоду, прив’язані до засобів масової комунікації та інформації (безреферентна *гіперреальність*).

Читачеві “Енциклопедії постмодернізму”

слід враховувати, що в багатьох статтях містяться внутрішньо підпорядковані підрозділи. Вони мають транстекстуальний характер, тобто так чи інакше продовжують тему або мотив вищого порядку, закорінені в інших статтях загального характеру. Скажімо, під гаслом “реконструкція” приховані статті “Походження” та “Постмодернізм”.

Нарешті, перериваючи мимовільний екскурс у царину постмодернізму, дамо собі звіт у тому, що почався він далеко не щойно. І навіть у нашій науці по суті вже спостерігається досить виразне прямування до постмодерністичної тематики, іноді таке ж суперечливе, як і саме поняття, покладене в його основу.

Микола Кодак

ПОМІЖ ЗАКОНОМІРНОСТЯМИ ТА ПАРАДОКСАМИ

Панченко Володимир. Володимир Винниченко: Парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. — К.: Твім інтер, 2004. — 287 с.

“Натура, як у тура”, — часто повторює в своїх дослідженнях Володимир Панченко вислів Є. Чикаленка — той вислів, який колись був адресований автором оповідання “Краса і сила”. У монографії “Володимир Винниченко: парадокси доби і творчості” В. Панченко провів величезну пошукову роботу, навівши чимало доказів на те, що “хрещений батько” письменника не помилявся у своїй оцінці.

Критики, які аналізували творчість В.Винниченка, чітко ділились на два ворожі “війська” — “за” і “проти”. Автор згаданого дослідження намагається під збільшувальним склом прослідкувати рух зацікавлень та міркувань критиків і показати з різних фокусів діалог (деколи складний, як, приміром, із Лесею Українкою) між В.Винниченком та його опонентами. У цій “картині” літературного середовища, зма-

льованої В.Панченком, можемо бачити детально ті мотиви, ті механізми, які “штовхають” критиків до певної позиції — “адвоката” чи “прокурора”. Починаючи з 1907 р., “прокурорів” було більше, і до того ж вони мали дуже гучні імена як у літературі, так і в політиці, — Леся Українка, Симон Петлюра, Сергій Єфремов. Очевидно, важко було перебувати під вогнем таких критиків. Глибину дослідницьких шукань В.Панченка засвідчує те, що в монографії представлена не лише поведінка В. Винниченка під час критичних дискусій, а й розкрито мотиви такої поведінки.

“Занадто рано я родився...” — сказав якось В. Винниченко, наголошуючи, очевидно, на тому, що “грунт” тогочасної української літератури не був готовий сприйняти та дати життя тим зернам, які щедро розсипав автор “Соняшної машини”. Тому